

บทคัดย่อ

งานจิตรกรรมฝาผนังช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 - 25

ภาพสะท้อนสังคมของ

กลุ่มชนกลุ่มแม่น้ำสะแกกรัง อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ได้ทำการศึกษาแหล่งที่พบงานจิตรกรรมฝาผนังในเขตอำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี ทั้งหมด 5 วัด ได้แก่ วัดอุโปสถาราม วัดพิชัยปูลณาราม วัดธรรมโฆษก วัดอมฤตวารี และวัดใหม่ จันทาราม โดยสามารถกำหนดอายุได้ประมาณพุทธศตวรรษที่ 24-25 อีกทั้งยังพบว่าในแต่ละวัดก็มีความแตกต่างกันในเรื่องรูปแบบ และเรื่องราว ที่ต่างก็มีรูปแบบเฉพาะของแต่ละวัดเอง

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 นี้เขตลุ่มแม่น้ำสะแกกรัง มีกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่อาศัย ไม่ว่าจะเป็นชาวจีน ชาวลาว กะเหรี่ยง และคนพื้นถิ่น ซึ่งการเข้ามาของแต่ละกลุ่มชนน่าจะส่งผลต่อรูปแบบงานศิลปกรรม รวมทั้งงานจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏนี้ ยังสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการอธิบายสภาพสังคมในอดีตที่ผ่านมาได้เป็นอย่างดี

จากการศึกษา ได้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของกลุ่มชาวลาวที่เข้ามา เช่น การเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านนอกอาคาร ที่วัดอุโปสถาราม นอกจากนี้ได้มีการพบงานจิตรกรรมฝาผนังที่น่าจะเป็นอิทธิพลของกลุ่มช่างชาวอีสาน เช่น การเขียนภาพฉากรบชาติ และการเลือกเรื่องชาดกเฉพาะเวสสันดรชาดกมาเขียนในอาคาร อีกทั้งยังพบลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นเอง เช่น รูปแบบการเขียนภาพเพื่อสร้างบรรยากาศให้ภายในอาคาร เป็นเหตุการณ์พุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน ซึ่งจากการศึกษายังไม่พบที่ใดมาก่อน

การเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมในช่วงรัชกาลที่ 4-5 นี้ ได้เกิดการเขียนเรื่องอย่างใหม่ขึ้นมา เช่น ภาพการไปนมัสการรอยพระพุทธรูปที่สระบุรี ซึ่งเป็นเรื่องประเพณีวัฒนธรรม ภาพอสุภกรรมฐาน 10 เป็นภาพที่การแสดงให้เห็นถึงกิจของสงฆ์ ภาพนิทานพื้นบ้านอย่างภาพเรื่องจันทโครพ เป็นต้น ซึ่งถึงแม้จะมีความคิดอย่างใหม่เข้ามาแล้ว แต่คนในท้องถิ่นก็ยังคงมีความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์อย่างเรื่องพระมาลัยอยู่

ภาพจิตรกรรมฝาผนังทั้ง 5 วัดนี้ นอกจากจะศึกษารูปแบบและเทคนิคการเขียนแล้ว ยังสามารถสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การแต่งกายของกลุ่มคนที่อาศัยในบริเวณลุ่มน้ำสะแกกรัง นอกจากนี้ยังพบภาพที่อธิบายให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองในช่วงรัชกาลที่ 4-5 เอาไว้ด้วย เช่น ภาพทหาร ภาพเรือยนต์หรือเรือกลไฟ และภาพปล่องไฟของโรงสีข้าว เป็นต้น

Abstract

A REFLEXION ON MURAL PAINTINGS OF THE 24th – 25th BUDDHIST ERAS AROUND THE SAKAKRANG RIVER SOCIETY, AMPHOE MUEANG, UTHAI THANI PROVINCE

This research covers five temples located in Amphoe Muang, Uthai Thanee province, where mural paintings were discovered: Ubo-satharam temple, Pichai-puranaram temple, Thamma-khosok temple, Ammarit-thavaree temple and Mai-chantharam temple. The temples were built around the 24th - 25th Buddhist era, and each temple has its own unique character and story.

During the 24th - 25th Buddhist eras, several races, including Chinese, Laos, Karieng and local people, had already immigrated and settled around Sakaekrang river. Each ethnic group influenced the style of the mural paintings, representing the state of society at that period in time.

From this study, we can see fine examples of the Laos influence upon mural paintings on the outside wall of Ubo-satharam temple. The mural paintings were influenced by the Northeastern people of Thailand, judging from the natural scenes depicted on the paintings; specifically, chapters about Vessantara Jataka which are painted inside the building. In addition, Laotian local people are clearly recognizable depicted in the painting visible when entering Mahaniravana—of the Lord Buddha's life, which has never been found anywhere else.

The social revolution during the reigns of King Rama IV and King Rama V introduced new painting themes, for instance: the story depiction of worship of Buddha's footprint, at Saraburee province, which is about traditional culture; the ten Asupa-kammathan images, which represent the monk's duties; the Chantakolop folktale story depiction. Even though, the new painting themes were fully developed, it can be interpreted that the local people still maintained their original beliefs in supernatural miracles such as the story of the Malai monk.

All of these mural paintings at the five temples provide tremendous opportunities for study by future generations, especially areas such as: characteristics, painting techniques, lifestyle, the costume styles of the people around Sakaekrang River and the social revolution during the reigns of King Rama IV and King Rama V which include images of motorboats, steamships and the rice mill chimneys.

งานจิตรกรรมฝาผนังช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 - 25 ภาพสะท้อนสังคมของกลุ่มชนลุ่มแม่น้ำสะแกกรัง อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี*

กวิฏ ตั้งจรัสวงศ์**

จากการศึกษางานจิตรกรรมฝาผนังภายในถ้ำลุ่มแม่น้ำสะแกกรัง จังหวัดอุทัยธานี จำนวน 5 วัด ได้แก่ วัดอุโปสถาราม วัดพิชัยบูรณาราม วัดธรรมโฆษก วัดอมฤตวารี และวัดใหม่จันทร์าราม นั้น พบว่าในแต่ละวัด แต่ละอาคารก็มีความแตกต่างกันไม่ว่าจะเป็นเรื่องราว เทคนิควิธีการเขียน รวมทั้งภาพฉากหรือภาพประกอบอื่นๆ ถึงแม้ว่าอายุงานเขียนจะห่างกันไม่มากนัก ซึ่งน่าจะสะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ รวมทั้งสภาพสังคมในขณะนั้นได้เป็นอย่างดี

รูปแบบงานจิตรกรรมที่สะท้อนความหลากหลายของกลุ่มชน ภาพสะท้อนรูปแบบงานจิตรกรรมแบบชาวลาว

ในช่วงประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 24 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นช่วงที่บ้านเมืองในบริเวณลุ่มแม่น้ำสะแกกรังมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากตามอิทธิพลจากภายนอกที่เข้ามา ซึ่งส่งผลให้งานจิตรกรรมฝาผนังได้รับผลกระทบดังกล่าวด้วย เห็นได้จากภาพบุคคล เรื่องราวที่นำมาเขียนและเทคนิครูปแบบบางประการ อันเป็นลักษณะงานจิตรกรรมฝาผนังที่แสดงถึงการเขียนภาพตามแบบชาวลาว เช่น การเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านนอกอาคารที่วิหาร วัดอุโปสถาราม (ภาพที่ 1) ซึ่งเป็นรูปแบบที่พบ

*บทความนี้ปรับปรุงมาจาก วิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

** นักศึกษาระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

โดยทั่วไปบนลิ่มในภาคอีสาน เช่น วัดหน้าพระธาตุ อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา สร้างขึ้นในรัชกาลที่ 5¹ โดยการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านนอกนี้ ตำแหน่งที่นิยมเขียนมากที่สุดคือ ผนังด้านหน้าอาคาร² หรือแม้แต่ในศิลปกรรมลาวเองก็มีการพบที่วิหารวัดเชียงทอง แขวงหลวงพระบาง ซึ่งเป็นวัดที่สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2102-2103³ และสมัยที่ร่วมยุคกับช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังพบต่อมาที่วัดป่าไผ่ ในแขวงหลวงพระบางด้วย

การที่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีการพบงานจิตรกรรมฝาผนังด้านนอกอาคารอยู่เป็นจำนวนมาก เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์อย่างมากกับชาวลาว จึงทำให้มีอิทธิพลทางรูปแบบส่งเข้ามา และหลังจากมีการอพยพชาวลาวเข้ามาอยู่อาศัยในแถบจังหวัดลพบุรี สระบุรี สุพรรณบุรี และในช่วงที่มีการกวาดต้อนชาวลาวจากเวียงจันทน์ สมัยกบฏเจ้าอนุวงศ์ เมื่อ ปี 2369 สมัยรัชกาลที่ 3 ก็เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดรูปแบบการเขียนจิตรกรรมฝาผนังที่ผนังด้านนอกอาคารในจังหวัดสุพรรณบุรีด้วย เช่น วัดหนองพุทธรังกูร จังหวัดสุพรรณบุรี (ภาพที่ 2) โดยมีประวัติว่า เป็นวัดที่ช่างชาวลาวเวียงจันทน์ชื่อนายคำเป็นช่างเขียน ซึ่งนายคำนี้เคยถูกเกณฑ์ให้มาเป็นช่างเขียนภาพที่วัดสุทัศนเทพวรารามมาก่อน ทำให้ภาพจิตรกรรมที่วัดหนองพุทธรังกูรมีรูปแบบเป็นงานจิตรกรรมแบบประเพณีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผสมผสานกับวัฒนธรรมลาวที่แสดงออกมาโดยการเขียนภาพที่ผนังด้านนอก⁴ ส่วนการที่พบรูปแบบดังกล่าวนี้ที่วิหาร วัดอุโปสถารามนั้น อาจจะเนื่องมาจากเขตพื้นที่ของเมืองสุพรรณบุรีและเมืองอุทัยธานีอยู่ติดกันทำให้มีการเดินทางไปมาหาสู่ อีกทั้งยังพบว่ากลุ่มชาวลาวของทั้ง 2 เมืองนี้ เป็นเครือญาติกันด้วย

¹ ไพโรจน์ สโมส, **จิตรกรรมฝาผนังอีสาน**, (ขอนแก่น : ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2532), 123.

² สมชาย นิลอาธิ, “ข้อสังเกตเกี่ยวกับจิตรกรรมลิ่มอีสาน,” **ศิลปวัฒนธรรม** 4, 5 (มีนาคม 2526) : 87.

³ จิราพร ปิ่นสุวรรณบุตร, “การศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังวิหาร วัดอุโปสถาราม ความสัมพันธ์กับชาวลาวในท้องถิ่น จังหวัดอุทัยธานี,” สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546, 31. อ้างจาก เสรี ดันศรีสวัสดิ์, **สหายดีหลวงพระบาง** (กรุงเทพมหานคร : ชารบัวแก้ว, 2544), 58.

⁴ ภัทรพงษ์ เก่าเงิน, “จิตรกรรมฝาผนังวัดหนองพุทธรังกูร : การผสมผสานกันอย่างลงตัวของศิลปะไทย จีน และลาว,” 48-55.

ภาพที่ 1 การเขียนภาพที่ผนังด้านนอกอาคาร
วิหาร วัดอุโปสถาราม

ภาพที่ 2 จิตรกรรมฝาผนังที่ผนังด้านนอก
อุโบสถ วัดหน่อพุทธางกูร จังหวัดสุพรรณบุรี

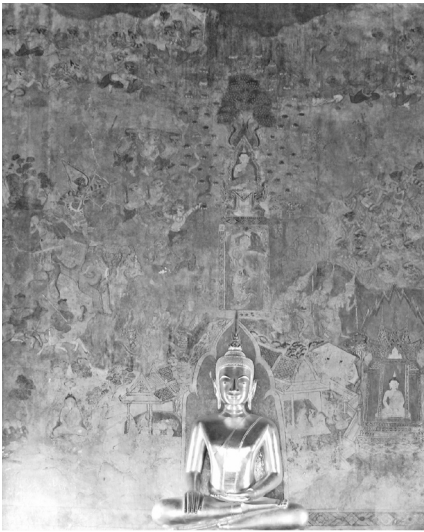
เทคนิคความสัมพันธ์ระหว่างงานจิตรกรรมฝาผนังกับงานประติมากรรมในภาพพุทธประวัติตอนมารผจญที่ผนังสกัดหลังภายในอุโบสถ วัดอุโปสถาราม (ภาพที่ 3) ที่ถึงแม้ในภาพจิตรกรรมฝาผนังจะไม่ได้เขียนภาพพระพุทธองค์ลงไป แต่แทนที่ด้วย

ภาพที่ 3 พระพุทธรูปพระประธานภายในอุโบสถ วัดอุโปสถาราม

ประติมากรรมพระพุทธรูปในปางมารวิชัย ทำให้เหตุการณ์ตอนนั้นสมบูรณ์ครบถ้วน ก็มี การพบทั้งที่วัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี สร้างขึ้นราวรัชกาลที่ 3⁵ (ภาพที่ 4) และ วัดหน่อพุทธางกูร จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งก็อาจแสดงให้เห็นว่ารูปแบบที่เกิดขึ้นนี้ เกิด ขึ้นในกลุ่มชาวลาวหรือกลุ่มชาวอีสานมาก่อนก็ได้ (แต่ที่วัดทุ่งศรีเมือง เป็นเพียง การเขียนภาพครอบหุ้มให้กับพระพุทธรูปประธานเท่านั้น)

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็ยังคงได้รับความนิยมต่อเนื่องมา จึงอาจกล่าวได้ ว่ากลุ่มช่างชาวลาวหรือรูปแบบการเขียนแบบชาวลาวนี้ ได้มีการนำมาใช้กับรูปแบบ เทคนิควิธีการเขียนอย่างใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 4 ดังเช่น ที่อุโบสถ วัดเสนาสนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยเขียนภาพประกอบพระพุทธรูปประธานด้วยภาพ ฉัพพรรณรังสีแบบลำแสง และภาพเทพชุมนุมที่เหาะอยู่บนท้องฟ้า (ภาพที่ 5)

ภาพที่ 4 ภาพพุทธประวัติตอนมารผจญ
ที่วัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
ภาพจาก : ยุทธนาวารกร แสงอร่าม

ภาพที่ 5 ภาพด้านสกัดหลังภายในอุโบสถ
วัดเสนาสนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ภาพจาก : ศิริวัฒน์ คงสวัสดิ์

⁵ ไพโรจน์ สโมส, จิตรกรรมฝาผนังอีสาน, 134.

จากรูปแบบงานจิตรกรรมฝาผนังดังกล่าวข้างต้น จึงน่าจะเป็นการแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลชาวลาในท้องถิ่น ดังมีการพบภาพบุคคลซึ่งน่าจะเป็นชาวลาว ที่วิหารวัดอุโปสถารามซึ่งสังเกตได้จากการแต่งกาย หากเป็นผู้หญิง มักจะนุ่งขึ้นทั้งแบบหมี่ตาและแบบขึ้นก้นยาวลงมาถึงข้อเท้า ถ้าเป็นชาวลาวครึ่งจะไว้ผมยาวลงมาประป่าไม่มีการเกล้าผมเป็นมุ่นมวย⁶

ส่วนผู้ชายจะนุ่งโจงกระเบนถักขึ้นมาเหนือเข่าจนเห็นลายสักที่บริเวณต้นขา (ภาพที่ 6, 7) ซึ่งถือกันว่าเป็นเอกลักษณ์ชาติพันธุ์ของชาวลาวกลุ่มลาวพุงขาว (ชาวลาวที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ บริเวณที่ราบสูงโคราช และทางทิศตะวันตกของลุ่มแม่น้ำโขง รวมทั้งชาวลาวเวียงจันทน์ หลวงพระบางและนครจำปาศักดิ์⁷)

ภาพที่ 6 ภาพกลุ่มผู้หญิงชาวลาว
ที่วิหารวัดอุโปสถาราม

ภาพที่ 7 ภาพผู้ชายที่รอยสักลาย
บริเวณต้นขา ที่ผนังด้านหน้าวิหาร
วัดอุโปสถาราม

⁶ สัมภาษณ์ สนิท จันทักษ์, ผู้ที่ทอผ้าพื้นเมืองและเป็นชาวลาวครั้งที่อาศัยอยู่ในอำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี, 25 กุมภาพันธ์ 2553.

⁷ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายว่า ลาวพุงขาวคือลาวชาวมณฑลอุดรและอีสาน ส่วนลาวพุงดำคือลาวแถบมณฑลพายัพ อ้างจาก ศิริพันธ์ ตาบเพชร, “อุปแต้มส้มอีสาน จังหวัดมหาสารคาม,” เมืองโบราณ 24, 4 (ตุลาคม – ธันวาคม 2541) : 79.

ชาวลาวกลุ่มดังกล่าวนี้มีการอพยพเข้ามาในเขตเมืองอุทัยธานีแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยา และเข้ามาครั้งใหญ่ในช่วงรัชกาลที่ 3 ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ทว่ากลับปรากฏรูปแบบงานจิตรกรรมของกลุ่มชาวลาวขึ้นในช่วงหลังราวรัชกาลที่ 4-5 เป็นต้นมา ด้วยเหตุที่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23-24 นั้น กลุ่มชาวลาวที่เข้ามาในอุทัยธานียังมีจำนวนน้อยอยู่จึงไม่น่าจะมีบทบาทในสังคมมากนัก กระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 4-5 กลุ่มชาวลาวได้ขยายตัวเป็นกลุ่มเครือญาติกับคนในท้องถิ่น รวมไปถึงชุมชนภายนอกอย่างเมืองสุพรรณบุรี ประกอบกับช่วงมีการเรียนรู้อุเทศนิควิธีการเขียนภาพตามแบบประเพณี ทำให้ปรากฏรูปแบบงานจิตรกรรมฝาผนังของกลุ่มชาวลาวผสมผสานกับเทคนิคการเขียนแบบประเพณีขึ้นมา

เทคนิคการเขียนแบบประเพณีในเมืองอุทัยธานีนี้ คงสืบทอดมาจากในอดีตตามหลักฐานที่พบในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23-24 ที่อุโบสถ วัดธรรมโฆษก การปรากฏขึ้นของงานแบบประเพณีตามหัวเมืองต่าง ๆ นั้น อาจเนื่องมาจากในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดมากมายทั้งในกรุงเทพมหานครและตามหัวเมือง ทำให้เกิดช่างเขียนภาพจำนวนมากจนได้มีการ

กระจายตัวออกไป ประกอบกับในช่วงเวลานั้นพระยาอุไทยธานีได้ย้ายที่ว่าการมาตั้งอยู่ ณ บ้านสะแกกรัง จากแต่เดิมที่เคยอยู่ที่เมืองอุทัยเก่าในอำเภอหนองฉาง ด้วยเหตุที่แม่น้ำต้นเขินรวมทั้งบ้านสะแกกรังก็เป็นเส้นทางขนส่งข้าวจากเมืองอุทัยเก่าไปยังชุมชนภายนอก จึงทำให้นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา บริเวณลุ่มแม่น้ำสะแกกรังก็ได้พัฒนาเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญของเมืองอุทัยธานี โดยมีการรับวิทยาการจากเมืองหลวงเข้ามาอย่างต่อเนื่อง

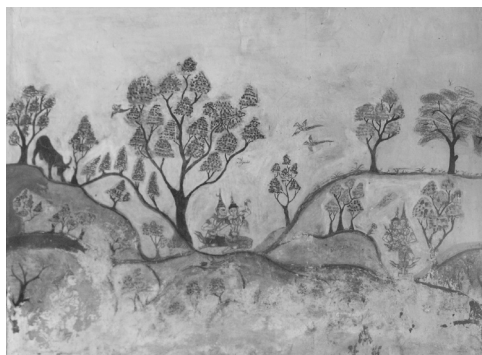
ภาพสะท้อนรูปแบบงานจิตรกรรมแบบชาวอีสาน

มีการพบงานจิตรกรรมฝาผนังที่น่าจะเป็นอิทธิพลของกลุ่มชาวอีสานด้วย เช่น ที่อุโบสถ วัดพิชัยปุณาราม สังเกตจากการเขียนภาพฉากธรรมชาติ ที่เขียนภาพของพุ่มไม้โดยใช้สีที่สดใส (ภาพที่ 8) หรือจะเป็นการแบ่งฉากโดยใช้แนวสันเขาและพื้นดินซึ่งเป็นรูปแบบที่สามารถพบเห็นได้โดยทั่วไปในจิตรกรรมฝาผนังบนลัทธิอีสาน (ภาพที่ 9) อีกทั้งภายในอุโบสถหลังเก่า วัดอมฤตวาริ ที่เลือกเรื่องเวสสันดรชาดกเพียงเรื่องเดียวมาเขียน กับความนิยมเรื่องพระมัลลย์ในเมืองอุทัยธานี ซึ่งทั้ง 2 เรื่องนี้ เป็นสิ่งที่นิยมกันในหมู่ชาวอีสานและเป็นความเชื่อที่สอดคล้องกัน เนื่องจากหวังผลที่ว่าอยากจะกลับมาเกิดในยุคของพระศรีอาริย์เมื่อกาลครั้ง นอกจากนั้นยังพบหลักฐานการเขียน

เรื่องพระมัลลย์ ส่วนหนึ่งนั้นน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากทางอีสานด้วย ก็คือลักษณะของ ยมบาลในภาพพระมัลลย์ที่อุโบสถ วัดพิชัยปุณณารามจะนั่งอยู่บนเก้าอี้ เพื่อตัดสินความ ดีความชั่วของคนที่ตกนรก ซึ่งคล้ายคลึงกับภาพยมบาลในแถบภาคอีสาน

ภาพที่ 8 เทคนิคการระบายสีโดย
วิธีการกระทุ้งที่วัดพิชัยปุณณาราม

ภาพที่ 9 การแบ่งชั้นแบ่งฉากโดยใช้
แนวสันเขาและพื้นดินที่อุโบสถ
วัดพิชัยปุณณาราม

การเข้ามาของกลุ่มชาวอีสานในแถบบ้านสะแกกรังนี้ น่าจะเกิดขึ้นในสมัย รัชกาลที่ 5 ที่มีการประกาศอนุญาตให้ผู้อพยพจากชนชาติต่างๆ สามารถเดินทางโยก ย้ายไปที่ต่างๆ ได้อย่างอิสระ จนได้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งหาที่อยู่อาศัยในพื้นที่ ว่างจากการถางไร่ หรือจับจองที่ป่า นอกจากนี้ยังตรงกับหลักฐานภาพบุคคลที่วัดพิชัย ปุณณาราม ซึ่งสันนิษฐานว่าคือภาพหญิงชาวอีสาน สังเกตได้จากการแต่งกายของที่มีก จะเกล้าผมขมวดเป็นจุกอยู่กลางกระหม่อม^๖ ไม่สวมเสื้อ นุ่งผ้าถุงหรือนุ่งซิ่นที่เรียกว่า

^๖ ประภาศรี พงษ์ดำ, วัฒนธรรมประเพณีพื้นบ้านในจิตรกรรมฝาผนัง (กรุงเทพมหานคร : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2539), 99.

“ซิ่นก่าน” ยาวลงมาถึงข้อเท้า (ภาพที่ 10) โดยลักษณะการใช้ผ้าห่มและการแต่งตัวแบบนี้ ได้คล้ายคลึงกับของหญิงชาวลาวหรือชาวอีสานในภาพจิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพที่ 11) ซึ่งก็สัมพันธ์กับลักษณะรูปแบบและเทคนิควิธีการเขียนภาพที่แสดงถึงงานช่างชาวอีสานด้วย

ภาพที่ 10 ภาพหญิงชาวลาวที่อุโบสถ วัดพิชัยปุณาราม

ภาพที่ 11 ภาพหญิงชาวลาวหรือชาวอีสานที่อุโบสถ วัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
ภาพจาก : ยุทธนาวรากร แสงอร่าม

ภาพสะท้อนรูปแบบงานจิตรกรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น

การที่มีความหลากหลายทางกลุ่มชาติพันธุ์ ทั้งคนพื้นถิ่น คนลาว คนจีน ก็ น่าจะมีการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรม จนเกิดเป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นออกมา เช่น ลักษณะของฉัพพรรณรังสีที่เป็นเส้นสาย 2 เส้น ออกมาจากด้านหลังพระเศียร ที่วัดอุโปสถาราม ซึ่งยังไม่มีพบที่ใดมาก่อน นอกจากนี้รูปแบบการเขียนภาพเพื่อสร้างบรรยากาศให้ภายในอาคารเป็นเหตุการณ์พุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน ที่วัดใหม่จันทาราม ก็น่าจะเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่แสดงความเป็นท้องถิ่นออกมาแต่คงเป็นเทคนิคที่ได้รับอิทธิพลมาจากการปรับเปลี่ยนลายประดับอาคารในช่วงรัชกาลที่ 3-4 ที่ใช้ลายดอกไม้มาเขียนทั้งอาคาร ซึ่งการปรากฏภาพลักษณะดังกล่าวนี้ น่าจะเป็นการแสดงให้เห็นอิสระในการเขียนของช่าง นอกเหนือไปจากการแสดงความเป็นท้องถิ่นแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางความคิดที่เริ่มแพร่กระจายเข้ายังพื้นที่ต่างๆ ตามต่างจังหวัดแล้วด้วย

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในช่วงรัชกาลที่ 4-5

เรื่องราวในจิตรกรรมฝาผนังกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 นี้ ได้เกิดการเขียนเรื่องอย่างใหม่ขึ้นมา ควบคู่ไปกับภาพพุทธประวัติและชาดกที่นิยมกันมาก่อนหน้านี้ เช่น ภาพการไปนมัสการรอยพระพุทธรูปที่สระบุรี ซึ่งเป็นเรื่องประเพณีวัฒนธรรม ภาพอสุภกรรมฐาน 10 เป็นภาพที่การแสดงให้เห็นถึงกิจของสงฆ์ ภาพนิทานพื้นบ้าน อย่างภาพเรื่องจันทโครพ เป็นต้น จากการศึกษาบริเวณลุ่มแม่น้ำสะแกกรังเรื่องราวต่างๆ นี้ ไม่มีการเขียนซ้ำกันแม้แต่วัดเดียว จึงอาจกล่าวได้ว่าการเลือกเขียนเรื่องเหล่านี้ น่าจะเป็นอิทธิพลจากภายนอกที่เข้ามารวมทั้งอิทธิพลทางความคิดจากเมืองหลวงที่มีแนวคิดใหม่ขึ้นมาไม่ว่าจะเป็นปัจจัยจากการตั้งธรรมยุติกนิกายในสมัยรัชกาลที่ 4 หรือการรับวิทยาการจากภายนอกทั้งจากโลกตะวันตกและตะวันออก นอกจากนี้ เรื่องราวบางอย่างยังมีการส่งอิทธิพลต่อไปให้กับชุมชนใกล้เคียงด้วย อย่างเช่น การเขียนเรื่อง ภาพอสุภกรรมฐาน 10 บนผนังระหว่างช่องหน้าต่างมีการพบทั้งที่วัดทุ่งทอง อำเภอหนองฉาง และที่วัดทัพทันวัดนาราม อำเภอทัพทัน ซึ่งทั้ง 2 วัด นี้มาเขียนขึ้นในช่วง

⁹ เตนดาว ศิลปานนท์, พระมาลัยในศิลปกรรมไทย (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2547), 12.

ครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 25 แล้ว แต่ก็ยังมีอีกเรื่องหนึ่งที่ถึงแม้จะมีความคิดอย่างใหม่เข้ามาแล้วแต่คนในท้องถิ่นก็ยังคงมีความเชื่ออยู่ เช่น เรื่องพระมาลัย ที่พบถึง 2 วัด ทั้งที่วัดอุโปสถาราม และที่วัดพิชัยปุณาราม โดยเรื่องดังกล่าวนี้มีการสั่งห้ามให้มีการนับถือในช่วงรัชกาลที่ 4-59 แต่คำสั่งนี้ก็ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อชนบทรอบนอกเท่าใดนัก ยังคงมีการพบหลักฐานการสร้างงานศิลปกรรมอยู่เรื่อยมา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้คนที่ย้ายอยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำสะแกกรัง โดยเฉพาะอาจจะหมายถึงกลุ่มชาวอีสานหรือชาวลาวที่อพยพเข้า ก็ยังคงศรัทธาและเชื่อในเรื่องของการกลับมาเกิดใหม่ในยุคของพระศรีอาริยมุตได้เรื่อยอยู่

ภาพสะท้อนสังคมในช่วงรัชกาลที่ 4-5

ในภาพจิตรกรรมฝาผนังทั้ง 5 วัดนี้ นอกจากจะศึกษารูปแบบและเทคนิคการเขียนแล้ว ก็ยังสามารถเล่าเรื่องราวและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การแต่งกายของชาวบ้าน และกลุ่มคนที่อาศัยในบริเวณลุ่มน้ำสะแกกรังที่มีกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มอาศัยอยู่ด้วยกันไว้อีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นคนพื้นเมือง ชาวจีน ชาวลาว ชาวกระเหรี่ยง ซึ่งกลุ่มคนทั้ง 4 กลุ่มนี้ ในงานจิตรกรรมฝาผนังต่างแสดงออกถึงการมีอยู่ของตนออกมา ถึงแม้จะไม่ปรากฏในรูปแบบหรือเทคนิคการเขียน แต่ก็แสดงออกเป็นภาพบุคคลในชาติพันธุ์ต่าง ๆ เอาไว้แทน

จากภาพเรือนต์หรือเรือกลไฟที่วิหาร วัดอุโปสถาราม ก็เป็นตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองในช่วงรัชกาลที่ 4 และยังคงเป็นตัวแทนของการพัฒนาตามแบบตะวันตกที่เข้ามามีอิทธิพลต่อบ้านเมืองในบริเวณลุ่มแม่น้ำสะแกกรังด้วย (ภาพที่ 12)

ภาพปล่องไฟก็เป็นอีกภาพหนึ่ง (ภาพที่ 13) ที่อาจหมายถึงปล่องไฟของโรงสีข้าวในเขตบ้านสะแกกรังก็เป็นได้ เนื่องจากบริเวณตลอดริมแม่น้ำสะแกกรังมีการตั้งโรงสีข้าวเรียงหลายอยู่มากมาย อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นถึงพื้นฐานทางเศรษฐกิจของบ้านสะแกกรังในช่วงขณะนั้นได้ ซึ่งกลุ่มที่มีบทบาทในการค้าข้าวก็คือ กลุ่มชาวจีน ที่น่าจะอพยพเข้ามาเป็นจำนวนมากในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ดังที่มีการพบภาพชาวจีนไว้ผมเปีย ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 ที่วัดธรรมโฆษก มาแล้ว แม้ในปัจจุบันเองก็ยังคงพบหลักฐานการตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยของชาวจีนอยู่ เช่น บริเวณตลาดหน้าวัดหลวงราชวาสมีกลุ่มพ่อค้าชาวจีนที่มีฐานะดี สร้างอาคารบ้านเรือนค้าขายสินค้าอยู่หนาแน่น

ภาพที่ 12 เรือกลไฟ
ที่วิหาร วัดอุโปสถาราม

ภาพที่ 13 ภาพปล่องไฟที่วิหาร
วัดอุโปสถาราม

เป็นตัวอาคารที่ก่อสร้างด้วยไม้ไผ่สานโอบกปูนแบบอย่างจีน มีถนนกว้างไม่มากนักเป็นทางสำหรับให้เกวียนบรรทุกข้าวเดินทางไปยังบริเวณทุ่งนาที่อยู่ตามริมแม่น้ำ¹⁰

ภาพทหารที่ผนังสกัดหลังภายในวิหาร วัดอุโปสถาราม บริเวณภาพประตูเมืองทรงมณฑป มีภาพทหารเดินขบวน โดยทหารด้านหน้าตีกลองฝรั่งนำขบวน ตามมาด้วยแถวของทหารที่ถือปืนปลายดาบ ทหารเหล่านี้แต่งชุดเช่นเดียวกันหมด คือ สวมหมวกสีขาว (หมวกเฮลเม็ต) สวมเสื้อแขน ยาวสวมเสื้อสีน้ำเงินขลิบแดง และกางเกงพื้นสีน้ำเงินขลิบแดง จากลักษณะการแต่งกายนั้นคล้ายกับเครื่องแบบของทหารชาติ

¹⁰ พลาดิศย์ สิทธิชัยกิจ, *มรดกใหม่จากลุ่มน้ำสะแกกรัง* (กรุงเทพมหานคร : ต้นอ้อ, 2534), 91.

ตะวันตก ซึ่งไทยได้เริ่มรับอิทธิพลเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 5¹¹ (ภาพที่ 14) โดยแต่เดิมนั้นทหารจะแต่งกายด้วยชุดสีแดง ดังที่ปรากฏภาพแถวทหารเดินเท้าถือธง ถือจ้าว ที่อุโบสถหลังเก่า วัดอมฤตวารี (ภาพที่ 15) มีความคล้ายคลึงกับภาพทหารในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัชกาลที่ 4 ที่อุโบสถ วัดราชประดิษฐ์ กรุงเทพมหานคร แต่การแต่งกายแบบนี้คงหมดความนิยมลงไปตั้งแต่ในปี พ.ศ.2445 แล้ว

ภาพที่ 14 ภาพทหารเดินขบวน
ที่วิหาร วัดอุโปสถาราม

ภาพที่ 15 ภาพแถวทหารเดินเท้าที่อุโบสถหลังเก่า วัดอมฤตวารี

¹¹ จิราพร ปิ่นสุวรรณบุตร, “การศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังวิหาร วัดอุโปสถาราม ความสัมพันธ์กับชาวลาวในท้องถิ่น จังหวัดอุทัยธานี,” 19. และ ปาริสุทธิ์ สาริกะวณิช, การศึกษาบทบาทของจิตรกรรมฝาผนังประเภทภาพกนก ในเขตอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ในฐานะเป็นภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรม (ปทุมธานี : มหาวิทยาลัยรังสิต, 2541), 19.

ภาพที่ 16 ประตูทางเข้า-ออกของวิหาร
วัดอุโปสถาราม

การเขียนลายหินอ่อนบนสถาปัตยกรรม มีปรากฏอยู่ที่ซุ้มประตูทางเข้าวิหาร วัดอุโปสถาราม และจากเอกสารยังพบว่าที่วัดใหม่จันทารามก็ยังมี การเขียนด้วย แต่เป็นการเขียนลายที่พื้น ซึ่งในปัจจุบันไม่เหลือหลักฐานแล้ว

ที่ประตูทางเข้า-ออกของวิหารวัดอุโปสถาราม มีลักษณะเป็นซุ้มวงโค้งแบบตะวันตก ตัวเสากรอบประตูมีการลงสีเขียนลายให้ดูเหมือนเสาที่ทำจากหินอ่อน ซึ่งเป็นการตอบรับกับลักษณะของกรอบรูปวงโค้ง เสา และบัวหัวเสาแบบตะวันตกด้วย (ภาพที่ 16)

ความนิยมในการใช้หินอ่อนมาประดับศาสนสถานในประเทศคงเริ่มเด่นชัดในช่วงรัชกาลที่ 3 เห็นได้จากการสร้างซุ้มประตูกับเกยวัดสุทัศนเทพวราราม ตามที่มีการกล่าวไว้ในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ปี พ.ศ.2387 เรื่องโปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้างซุ้มประตูและเกยวัดสุทัศนเทพวรารามและซุ้มสีมาวัดอรุณราชวรารามเพื่อบำเพ็ญพระราชกุศล ให้มีการเกณฑ์ช่างชาวลาว จากเมืองลพบุรีไปสกัดศิลาจากเขาชะงอก เมืองนครนายก¹² สำหรับเหตุที่รัชกาลที่ 3 เกิดความนิยมในหินอ่อนนั้นอาจจะเนื่องมาจากอิทธิพลจากจีนหรือจากทางยุโรปก็ได้ โดยในจีนนั้นพบว่าบริเวณจีนใต้แถบ ยูนาน กวางตุ้งมีการใช้กันมานานแล้ว ส่วนการใช้หินอ่อนในยุโรปเองก็เป็นที่นิยมมานานแล้วเช่นกันและสามารถพบเห็นได้โดยทั่วไป¹³

¹² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1206 (พ.ศ.2387) ร่างตราเรื่องได้รับใบบอกรายชื่อแม่กองทำศิลาเขาชะงอก. เลขที่ 149 มัดที่ 55. อ้างจาก ศักดิ์ชัย สายสิงห์, "ศูนย์กลางจักรวาลกับสถาปัตยกรรมวัดสุทัศนเทพวราราม," ใน งานวันพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวประจำปี 2552 "พระนั่งเกล้าฯ กับความเป็นศูนย์กลางจักรวาลของวัดสุทัศน์ฯ" (กรุงเทพมหานคร: ฝ่ายศิลปวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 56.

¹³ สัมภาษณ์ ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ, อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 16 กุมภาพันธ์ 2553.

จากการสำรวจพบว่าวัดตามต่างจังหวัดมีการเขียนลายหินอ่อนในลักษณะนี้ อยู่ด้วย เช่น เสายภายในวิหารจตุรมุข วัดน้อย จังหวัดสุพรรณบุรี มีอายุราวปลายพุทธ ศตวรรษที่ 25¹⁴ เสาศัณฑ์กรอบประตู ที่วัดสนามไชย อำเภอท่าม่วง จังหวัดลพบุรี¹⁵ เป็นต้น ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าวัดตามต่างจังหวัดจะไม่พบการประดับด้วยหินอ่อนจริงๆ มีแต่ที่เป็นงานจิตรกรรมเขียนลายเลียนแบบเท่านั้น ซึ่งเหตุผลดังกล่าวนี้อาจเกิดจากราคาของหินที่สูง จึงทำให้ไม่สามารถซื้อมาใช้ประดับตามวัดได้นั่นเอง

จากข้อมูลที่กล่าวมาข้างต้น ได้อธิบายถึงภาพสะท้อนสังคมผ่านงานจิตรกรรม ฝาผนังในจังหวัดอุทัยธานี ช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 แสดงให้เห็นว่าอิทธิพลจากกลุ่ม คนที่อยู่อาศัยทั้งกลุ่มคนพื้นถิ่นและกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาใหม่มีส่วนต่อรูปแบบงาน จิตรกรรมฝาผนังทั้งสิ้น ถึงแม้ว่ารูปแบบบางอย่างจะเป็นงานที่เป็นลักษณะเฉพาะ ของกลุ่มชนนั้นๆ ก็ตาม

¹⁴ ชมพูนุท ประศาสน์เศรษฐ, “เทคนิคและวัสดุของจิตรกรรมฝาผนังไทยแบบดั้งเดิม,” เมือง โบราณ 24, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2541) : 97.

¹⁵ สัมภาษณ์ สมบุญ พุ่มสกุล, พนักงานในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์, 2 กุมภาพันธ์ 2553.